

УДК 94(437+477)(161=2)«1921-1939»:378.14
DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.324-329

Ольга Зубко

*ORCID 0000-0002-7052-1472,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри всесвітньої історії та археології,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса (Вінниця)*

НЕФОРМАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАЦІЙНОГО ОСЕРЕДКУ МІЖВОЄННОЇ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ (1921-1939)

Неформальне спілкування в українському еміграційному середовищі міжвоєнної Чехословаччини – це, насамперед, чутки та плітки як особливий підвид людського спілкування, що розвивається незалежно від ставлення до нього з боку людства й змістовний феномен функціонування тієї або іншої інформації, котрий суттєво впливає на форми самовираження певних масових настроїв й суспільної думки та є ефективним каналом керування останніми. Еміграційні чутки та плітки антибільшовицької частини еміграційного осередку міжвоєнної ЧСР розглянуті не тільки крізь призму тієї або іншої інформації (інформаційного контенту), а й крізь призму певних рівнів комунікації, котрі не тільки дозволяли безпечно адаптуватися в нових життєвих реаліях, а й були яскравими індикаторами «своїх-чужих». Чутки в середовищі української міжвоєнної пражської еміграції були найбільш поширеним каналом неформального спілкування. Тоді як плітки стосувалися переважно тих, хто мав яскраво виражене хоббі, вади у зовнішності або поведінці.

Ключові слова: український еміграційний осередок, міжвоєнна Чехословаччина, чутки, плітки, неформальне спілкування.

Постановка проблеми. Неформальне спілкування – досить багатогранне. Не вистачить паперу, сил та часу аби перерахувати всі ті теми, котрі воно охоплює. Це і тематичні розмови про погоду, сім'ю, фільми, книги, прогулянки, переживання, стосунки, захворювання; це і жанрові повідомлення новин, дискусії, сварки, вираження симпатій та інше. Тобто, неформальне спілкування, оминаючи соціальні статуси й ролі, акцентує свою увагу на людських взаєминах і відносинах. Тут уперед виходить емоційна, а не цільова (раціональна) сторона. Неформальне спілкування вирізняється двома окремими формами: чутками та плітками.

Чутки та плітки з одного боку – особливий підвид людського спілкування, котрий існує та розвивається незалежно від ставлення до нього з боку людства. З другого боку – це основний змістовний феномен функціонування тієї або іншої інформації, котрий суттєво впливає на форми самовираження певних масових настроїв й суспільної думки, і котрий, в свою чергу, є ефективним каналом керування останніми.

Аналіз останніх публікацій. Наукові розвідки з окресленої тематики – відсутні. Варто відзначити тільки упорядковану збірку Василя Габора «Летіло 40 сорок: літературні анекдоти про відомих письменників, художників, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. XX ст.» [1].

Метою дослідження є розгляд еміграційних чуток і пліток антибільшовицької частини еміграційного осередку міжвоєнної ЧСР не тільки крізь при-

зму тієї або іншої інформації (інформаційного контенту), а й крізь призму певних рівнів комунікації, котрі не тільки дозволяли безпечно адаптуватися в нових життєвих реаліях, а й були яскравими індикаторами «своїх-чужих».

Виклад основного матеріалу. Чутки – це своєрідний «тіньовий світ», особливі джерела інформації, зазвичай не зовсім достовірні та такі, які передаються «по-секрету» виключно в усній формі. В середовищі української міжвоєнної празької еміграції вони були найбільш поширеним каналом неформального спілкування. Їх цінність крилася в тому, що вони передавали неофіційну інформацію про «другий світ» й «людей, котрі жили по-іншому в тому другому світі». А оскільки це була прихована інформація, то вона ніби залучала людей до таємниці, дозволяла відчувати себе «обраними», тобто, структурувала людей на дійсно «своїх» та «чужих».

Життя представників українського антибільшовицького еміграційного осередку, котрі внаслідок програшу Національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. опинилися на чехословацьких теренах, можна умовно розділити на декілька періодів: 1921-1925, 1925-1928, 1929-1935, 1936-1939.

В 1921-1925 рр. характеризуються побутуванням в середовищі еміграції так званої «концепції швидкого повернення» – вірою в те, що ось-ось більшовизм занепаде і стане можливим повернення додому. Тому більшість чуток і пліток цих років оберталися навколо питань різноманітних причин програшу Національно-визвольних змагань й передбачень можливих шляхів занепаду більшовизму. Так, наприклад, через чутки відносно тих або інших причин програшу, добряче діставалося Григорію Микитовичу Сидоренку (1874-1924) – директору бібліотеки Української господарської академії в 1922-1924 рр. Колишній міністр пошт і телеграфу УНР був свого часу головою делегації УНР на Паризькій мирній конференції. Отож, як відзначала еміграція, «мав багато здорового кумівського розуму, яким, на жаль, і вирішував найскладніші політично-дипломатичні проблеми». «... Коли вбрав до смокінга довгу полинялу фіолетову краватку і секретар делегації звернув увагу, що це не *comme il faut* («не так як треба» – О.З.), він спокійно відповідав, що Україна має свою стару культуру і не мусить в усьому наслідувати Францію. Коли раз якийсь визначний француз, увійшовши до делегації, побачив Сидоренка поруч із возним делегації (водієм – О.З.), то вирішив, що голова делегації той, хто робить краще вражіння... Сидоренко ж казав потім: «Бачите, які ці «ваші» французи інтелігентні. Не вміють відрізнити мене, дипломата, від нашого Івана» [1, с.26]. Сидоренко-інженер не розумівся у закордонній політиці, не знав законів дипломатії, не володів жодною іноземною мовою. В середовищі українського празького еміграційного осередку пліткувалося також про те, що план голова не гребував й «красним слівцем». Так на запитання Клемансо, адресоване Олександрю Яковичу Шульгину (1889-1960) – члену «української мирової делегації», з 1921 р. ще й голові Української надзвичайної дипломатичної місії УНР у Франції; у 1923-1927 рр. Шульгин жив у Празі, працював в Українському вільному університеті та Українському вищому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова – щодо того, коли б довелось Україні обирати, то кого б вона вибрала Росію чи Польщу, Сидоренко безцеремонно в присутності усіх зауважив: «Про...рали справу!» [1, с.11].

1925-1928 рр. були «роками поворотництва». Життя засвідчувало, що більшовизм не конає, а, навпаки, «розправляє крила», отож, частина вихідців, втомлена міжпартійними чварами, винесеними і в еміграцію, а ще більше безгрошів'ям й невпевненістю у своєму соціальному статусі, окрилена НЕПом та «українізацією», поверталася додому. Більшість поважних «поворотників» у своє виправ-

дання відкрито говорили про власні образи на лідера українських есерів Микиту Шаповала (1882-1932), котрий виступав ледь не диктатором щодо «українських пражан й подебрадців» і додавали, що краще «хай пан узурпатор» ходить кладовищем, яке так полюбає, та виголошує свої соціалістичні ідеї й претензії мертвим» [2, с.167]. Від поважних «поворотників» не відставала й бунтарська молодь. Галина Мазуренко-Боголюбова (1901-2000) – український художник, представник «Празької поетичної школи»; перший докторат захистила в УВПІ ім. М. Драгоманова в 1929 р., другий – в Українському вільному університеті в 1944 р., працювала лекторкою на кафедрі Д. Антоновича в УВУ в празький період, – загадувала про таку чутку: «Перебралися наші й не наші хлопці через кордони різними шляхами. Попросили кімнати. Їм дали. Хто чився, а хто й малював у «Мистецькій академії». Не дуже й переживали. Ті, хто малював, мали тільки картки на обіди. Але ж малювати потрібно було й натуру!? Що робити? На натурщицю грошей, звісно, не було. Ось і згодилися один одному позувати почергово, щоб нікому образливо не стало. Кожен з хлопців був по-своєму красивим. Один статурою нагадував Аполлона, отож домальовували йому аполлонівське. Інший був як Ахілл.... Ну й, відповідно, пішли малюнки один краще другого. Підхарчуються хлопці в столові Громадського комітету, борщу та хліба (й того, й того досхочу!), і дали малювати. Все було добре та спокійно певний час. Парубки не відчували над собою біди та і Шаповал радів, що в осередку мистецтвом цікавляться, що не палять та не пиячать, що цигарки вимінюють на вугілля та папір. Задоволений цією обставиною Шаповал тільки пригладжував свої вуса, які нагадували вуса моржа. Проте, з часом, осередком, а так завжди буває, почали котитися чутки. Балакали різне. Шаповал спершу їм не йняв віри, а потім гепнув кулаком по столі й вирішив навідається до «Мистецької академії» особисто. Побачене його ошелешило. Шаповал..... вибухнув. Ні, він не сказав: «Вибачте, в громадській установі такого бути не може!». Він бухнув по-українському: «Ану, геть звідси, халамидники! Щоб духу вашого тут не було!». Так Академія лишилася «без протекції», а хлопців позбавлено борщу та хліба» [2, с.187]. 1929-1935 – період, коли в міжвоєнній Чехословаччині згорнулася Ruská rotnosná аксе, а також країну зачепила світова економічна криза. Обидві негативно позначилися на фінансовому та матеріальному становищі українських вихідців. Тому основна маса чуток в ці вже роки стосувалася працевлаштування. Усіх цікавило: де можна було працювати, за яку оплату та який термін? Багато хто бідкався зі свого або чужого життя-буття. «В 1933-1937 роках, – пригадував Валентин Сім'янець (1899-1992) – «чорний запорожець», скульптор, в празький період інженер-гідротехнік, – всю Республіку справді було поділено на зони, про які ходили чутки. В зонах визначено було платню нефаховим робітникам. З Центру з Праги розходилися крути аж до Карпатської України. Центр, Прага – робітникові за годину праці 2.20 корон, а в Карпатській Україні – 1.2 корони. Заробітку грубого аж 88 корон в місяць, з відрахуванням – 80 корон...» [3, с.160].

Тоді як 1937-1939 рр. були, фактично, роками, під час яких в двері українських вигнанців стукала Друга світова війна.

Щодо ж пліток, то вони, власне, тотожні чуткам, проте різниця між ними все ж існує. Чутки, зазвичай, стосуються більшої кількості людей, а плітки – лише деяких. Чутки – емоційніші, а плітки мають більш «особистісний» характер, вони інформативніші й насичені великою кількістю деталей. Чутки частіше недостовірні, а плітки несуть інформацію як правдиву, так і неправдиву; перевірену або ні, або ще таку, яка схожа на те, що таке може бути. В когорті українських вихідців у між-

восній ЧСР плитки, здебільшого, торкалися тих, хто мав виражене хобі або яексь прикметні (виразні) особливості у зовнішності або в поведінці.

Наприклад, професор УГА Яків Михайлович Моралевич (1878-1961) – учасник 1-го Конгресу українських націоналістів (1929 р.), «Головний контрольний» ОУН (з 1929 р.) – крїзь і завжди спізнався. «В перші часи існування Української Господарської Академії в Подєбрадах, за браком помешкань для аудиторій, були вийняли салю в готелю «Народний Дім», поруч з реставрацією (рестораном – О.З.) (у тій салі ввечері збиралися реставраційні гості). Ця саля, між іншим, була призначена й на виклади торговельної арифметики на Економічно-Кооперативному факультеті, яку й викладав доц. Я. Моралевич. Одною з «прикмет» доц. Моралевича була та, що він стало спізнався на лекції. Отож, одного разу він теж спізнався. Вскочив захикавшись до аудиторії, на ходу сказав «Добрий день» і відразу почав на дошці наводити приклади з курсу своїх лекцій. Те, що в салі сиділа лише одна людина, для нього не було дивиною, бо студенти дуже не радо ходили на цей курс. Вже доходить година лекції... Раптом особа, що сиділа в салі, підноситься: «Декуї, пане професоре! Сїгте-бих пословхал, сн не мам часу! Ма угта!» Виявляється, що до салі випадково зайшов якийсь чех, зажадав «гальбу» (пиво – О.З.) й знічєв'я прослухав лекцію доц. Я. Моралевича» [1, с.146].

Пліткувалося в празькому еміграційному середовищі і про схильність до перевірок всього та всіх професора Бориса Миколайовича Мартоса (1879-1977) – українського громадсько-політичного діяча, вченого-економіста, кооператора та педагога. «Проф. Б. Мартос дуже популярно викладав свої лекції з курсу теорії кооперації, й це студентам, серед яких більша частина була бувших студентів російських високих шкіл, не подобалося й вони стало з цього глузували... Одного разу під час викладу проф. Б. Мартос, як приклад уважливості кооператора до своїх обов'язків, навів, що крамар (торгївець, продавець якогось товару – О.З.), зачинаючи на колодку крамницю, мусить перед відходом посмикати за колодку, щоб переконатися, чи справді він її замкнув. Студенти з цього вже надто популярного прикладу тільки сміялися. (Маємо зауважити, що сам професор Мартос не раз, зачинаючи двері власного будинку, миттєво відчиняв їх, щоб перевірити, чи не забув він у будинку ключі. – О.З.). Але по кількох днях трапилася пригода – хтось обікрав студентську кооперативну крамницю, бо колодка не була замкнена.... На другий день під час викладу проф. Б. Мартос звернувся до слухачів: «Ось кажуть, що професор Мартос такий і сякий, дурниці на лекції верзе. А я казав, щоб за колодку посмикати! А ось не почували – й кооперативу обікрали, – триумфуючи заявив він!»» [1, с.147].

«Знали» «українські пражани» і про те, що професор Сергїй Васильович Бородавський (1870-1942) – відомий український державний діяч та економіст – дуже упереджено ставився з якоїсь (відомої тільки йому – О.З.) причини до євреїв. А ще як і письменник Василь Королів, був не здатний до вивчення мов. Бородавський щодня їздив з Праги до Подєбрад потягом на лекції. І ось: «Одного разу повертаючись з Подєбрад, зустрічається він із знайомим чехом. Під час балачки чех і питає професора: «Пане професоре! Як то їж заждїлі вашу Академію? («Зажїділі» – чеською «облаштували»). – О.З.)». «Та де там зажидили?, – обурюється професор, – лише двох жидів тільки й маємо, а вже кажуть зажидили!»» [1, с.147].

Український літературознавець та мовознавець, громадсько-політичний діяч Олександр Михайлович Колєсса (1867-1945) відзначався життєвою хитрїстю (в народі про таких казали й кажуть «практичний господарник» – О.З.), а ще неабияк повсюдно хизувався своєю донькою – видатною піанїсткою

Любкою Колесою (1892-1997). «У Празі робили кілька літ тому ювілей проф. Ол. Колесси. (Йдеться про 1932 р., коли відзначалося 65-річчя з дня його народження як професора Карлового університету та голови Комітету допомоги для українських і білоруських студентів в ЧСР. – О.3.). У Львові чули ми з цього приводу таку розмову. «Не хотів би я бути у шкурі головного ювілейного референта. Про що він буде говорити? Про ті твори, про які Колесса мав написати...» «Може говорити про найкращий твір Колесси, який він має ось-ось видати». «Про який?» «Про його доньку Любку»» [1, с.12].

За свідченням тих же «українських пражан», відзначався сарказмом до життя і людей, а ще любов'ю до товариства й пива (та інших напоїв) відомий громадсько-політичний діяч та поет Олександр Олесь (Олександр Іванович Кандиба (1878-1944)).

1936 р. Прага. Відповідь-епіграма О. Олесь на вихід книги професора Сергія Павловича Шелухіна (1964-1938) – видатного вченого та юриста – «Звідкіля походить Русь – теорія кельтського походження Київської Русі»: «Звідкіля походить Русь, / Я судити не берусь, / Ні мені, ні їй не шкодить, / Звідкіля вона походить. [1, с.12].

«Діставалося» й Івану Огієнку (1882-1972) – українському науковцю, громадському й церковному діячу, єпископу ППЦ, предстоятелю УГПЦК. Його, переважно, «розігрували» в еміграційній пресі. «Професор Іван Огієнко аби змінити свій авторитет здав докторат у чеському Брні, однак у пресі з'явилися сенсаційні звістки, що його зробили почесним доктором у швейцарському Берні..... А 1 квітня 1937 р. замайоріла й поготів цікава вісточка, що Королівський Інститут в Лондоні вибрав його своїм почесним членом «за заслуги в ділянці пропаганди милозвучності європейських мов». Цікаво, що цю інформацію передрукував чернівецький часопис «Час»» [1, с.91].

Висновки. Отже, певна позитивність та виправданість чуток і пліток в українському еміграційному середовищі міжвоєнної Чехословаччини, не позбавленого цих явищ, свідчила про релаксацію людей, котрі часто-густо втомлювалися від занадто офіційних норм спілкування та потребували змін емоцій (на кшталт «вихлюпу емоцій» на футбольному чи хокейному матчі). Рятуючись від одних емоцій, емігранти звільнили свою психіку для інших і цим емоційно перебувалися та розвивалися.

Список використаних джерел і літератури:

1. Летіло 40 сорок. Літературні анекдоти про відомих українських письменників, митців, політиків та мистецькі й суспільно-політичні події 20-30-х рр. XX ст. / упорядн. В. Габор. Львів: ЛА «Піраміда», 2015.
2. Мазуренко Г. Шлях творчих зусиль. *Скит поетів*. Лондон. 1971.
3. Сім'янцеv В. Інженер-емігрант в Чехо-Словаччині (1929-1945). Buenos Aires; Philadelphia: Вид. Юліана Середяка, 1978.

References:

1. Habor, V. (Ed.) (2015). *Letilo 40 sorok. Literaturni anekdoty pro vidomykh ukrain-skykh pysmennykiv, myttsiv, politykiv ta mystetski y suspilno-politychni podii 20-30-kh rr. XX st.* [40 magpies flew]. Lviv: LA «Piramide». [in Ukr.].
2. Mazurenko, H. (1971). *Shliakh tvorchykh zusyl.* [The path of collective efforts]. *Skyt poetiv.* [Hermitage of poets]. London. [in Ukr.].
3. Sim'iantsev, V. (1978). *Inzhener-emihrant v Chekho-Slovachchyni (1929-1945).* [Emigrant engineer in Czechoslovakia (1929-1945)]. Buenos Aires; Philadelphia. Vyd. Yuliana Serediaka. [in Ukr.].

Olha Zubko

INFORMAL COMMUNICATION OF REPRESENTATIVES OF THE UKRAINIAN EMIGRATION CENTER OF INTERWAR CZECHOSLOVAKIA (1921-1939)

Informal communication in the Ukrainian emigration environment of interwar Czechoslovakia is, first of all, rumors and gossip as a special subspecies of human communication that develops regardless of the attitude towards it on the part of humanity and a meaningful phenomenon of the functioning of one or another information, which significantly affects the forms of self-expression of certain mass attitudes and public opinion and is an effective channel of managing the latter. Emigration rumors and gossip of the anti-Bolshevik part of the emigration center of the interwar Czechoslovak SSR were considered not only through the prism of one or another piece of information (informational content), but also through the prism of certain levels of communication, which not only allowed them to safely adapt to the new realities of life, but were also bright indicators of «their – strangers». Rumors among the Ukrainian interwar Prague emigration were the most common channel of informal communication. Back then, gossip mainly concerned those who had pronounced hobbies, defects in appearance or behavior.

Key words: Ukrainian emigration center, interwar Czechoslovakia, rumors, gossip, informal communication.

Отримано: 9.11.2023 р.

УДК 94(37-11):(726:27-523.48)

DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.329-336

Олександра Коломієць

ORCID 0000-0002-5998-4353,

аспірантка історичного факультету,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РИШТУВАНЬ ТА ЗМІЦНЮЮЧИХ КОНСТРУКЦІЙ У ХРАМОВОМУ ЗОДЧЕСТВІ СЕРЕДНЬО- ТА ПІЗНЬОВІЗАНТІЙСЬКОГО ПЕРІОДІВ

Мета статті: дослідити особливості застосування будівельних риштувань та зміцнюючих конструкцій з деревини у візантійському храмубудуванні на основі збережених писемних, візуальних та археологічних джерел; виявити належність пам'ятки до певної архітектурної школи (столичної/провінційної) за системою розташування та замуровування технічних отворів від риштувань. Методологія дослідження базується на принципах історизму, методи компаративного аналізу, дедукції та індукції. Наукова новизна полягає в тому, що переважна більшість пам'яток візантійського храмового зодчества зруйнована або потребує негайної реставрації для збереження її автентичного вигляду. Тому вивчення всіх аспектів будівельного процесу, навіть таких незначних, на перший погляд, як риштування, їх зв'язок з етапами будівництва, допоможуть краще розуміти фронт роботи з відновлення пам'ятки. Висновки: будівельні риштування являють собою різномірні дерев'яні платформи, які дозволяють переміщуватися зодчим на різну висоту по мірі просування зведення стін та склепінь. Про використання риштувань візантійцями свідчать залишені технічні отвори у стінах, які робилися спеціально для закріплення тих самих риз-